

ΤΖΟΝ ΣΤΙΟΥΑΡΤ ΜΙΛ

ΠΕΡΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:
ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΤΑΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Προοίμιο

Το αντικείμενο αυτής της πραγματείας δεν είναι η αποκαλούμενη ελευθερία της βούλησης, τόσο ατυχώς αντιπαραβαλλόμενη προς την κακώς ονομαζόμενη θεωρία της φιλοσοφικής αναγκαιότητας· αλλά η πολιτική ή κοινωνική ελευθερία: η φύση και τα όρια της οποίας μπορούν νομίμως ν' ασκηθούν από την κοινωνία στο άτομο. Ένα ζήτημα που σπανίως τίθεται και δύσκολα συζητείται με γενικούς όρους, το οποίο όμως με τη λανθάνουσα παρουσία του επηρεάζει ουσιαστικά τις πρακτικές συζητήσεις της εποχής και πιθανώς σύντομα θα αναγνωριστεί ως το ζωτικό ζήτημα του μέλλοντος. Μακράν από το να είναι καινοφανές, δικάζει με μια έννοια την ανθρωπότητα από τις απαρχές της, αλλά εμφανίζεται στην παρούσα φάση της εξέλιξής της, στην οποία εισήλθαν τα πλέον πολιτισμένα τμήματά της, υπό νέους όρους απαιτώντας μια διαφορετική και θεμελιωδέστερη αντιμετώπιση.

Ο αγώνας μεταξύ της ελευθερίας και της εξουσίας είναι το εμφανέστερο χαρακτηριστικό στις ιστορικές

περιόδους με τις οποίες είμαστε εξοικειωμένοι από νωρίς, ειδικότερα της Ελλάδας, της Ρώμης και της Αγγλίας. Ωστόσο στους παλαιούς χρόνους αυτός ο αγώνας διεξαγόταν μεταξύ υποκειμένων ή τάξεων και της κυβέρνησης. Ως ελευθερία νοούνταν η προστασία από την τυραννία των αρχόντων. Οι άρχοντες θεωρούνταν (με εξαίρεση ορισμένες λαϊκές κυβερνήσεις στην Ελλάδα) σε μια αναγκαία ανταγωνιστική θέση ως προς τους αρχόμενους. Ο μονάρχης ή η κυβερνώσα φυλή ή κάστα που κληρονομούσαν ή κατακτούσαν την εξουσία δεν την ασκούσαν σε καμία περίπτωση προς όφελος των αρχούμενων, οι οποίοι δεν επιχειρούσαν, πιθανώς διότι δεν επιθυμούσαν, ν' αμφοβητήσουν την υπεροχή τους, οποιοσδήποτε προφυλάξεις και αν λαμβάνονταν ενάντια στην καταπιεστική άσκηση της. Η εξουσία τους θεωρούνταν αναγκαία, αλλά συνάμα εξαιρετικά επικίνδυνη· ως ένα όπλο το οποίο θα προσπαθούσαν να χρησιμοποιήσουν ενάντια στους υπηκόους τους όσο και ενάντια στους εξωτερικούς εχθρούς. Προκειμένου να προστατευθούν τα πιο ευάλωτα μέλη της κοινότητας από αναρίθμητα όρνεα, κατέστη αναγκαία η ύπαρξη ενός ισχυρότερου αρπακτικού με την αποστολή να τα περιορίζει. Ωστόσο, ως βασιλιάς των αρπακτικών, θα έρεπε επίσης προς το να θηρεύει από το κοπάδι οποιαδήποτε από τις μικρότερες άρπυιες, έτσι ώστε ήταν αναγκαίο να βρίσκονται σε διαρκή στάση άμυνας προς το ράμφος και τα νύχια του. Ως εκ τούτου ο στόχος των πατριωτών ήταν να θέσουν όρια στην εξου-

σία του άρχοντα επί της κοινότητας· και ως ελευθερία εννοούσαν αυτά τα όρια. Ο περιορισμός της εξουσίας επιχειρούνταν με δυο τρόπους: Πρώτον, επιτυγχάνοντας την αναγνώριση ορισμένων ασυλιών, η παραβίαση των οποίων συνιστούσε παράβαση καθήκοντος από μέρους του άρχοντα, με συνέπεια η αντίσταση ή η γενικευμένη εξέγερση να δικαιολογούνται. Ένα δεύτερο, και γενικότερα ένα μεταγενέστερο μέτρο, ήταν η θέσπιση συνταγματικών ελέγχων μέσω των οποίων η συγκατάθεση της κοινότητας ή ενός σώματος που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύει τα συμφέροντά της αποτέλεσε απαραίτητη προϋπόθεση για ορισμένες από τις σημαντικότερες πράξεις της κυβερνητικής εξουσίας. Οι άρχοντες, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, λίγο έως πολύ, υποχρεώθηκαν να υποκύψουν στον πρώτο τρόπο περιορισμού της εξουσίας τους. Όμως δεν συνέβη το ίδιο με τον δεύτερο· το να πετύχουν την επιβολή ή τη διεύρυνση υφιστάμενων συνταγματικών ελέγχων αποτέλεσε τον κύριο στόχο των απανταχού αγωνιστών της ελευθερίας. Στον βαθμό που η ανθρωπότητα αρκούταν στο να πολεμά έναν εχθρό συμμαχώντας με έναν άλλο και να εξουσιάζεται από έναν κυρίαρχο, υπό την προϋπόθεση να προστατεύεται λίγο έως πολύ αποτελεσματικά ενάντια στην τυραννία του, δεν εμφορούνταν από περαιτέρω φιλοδοξίες.

Έφτασε ο καιρός, ωστόσο, στην πρόοδο των ανθρωπινων υποθέσεων που έπαψε η ανεξαρτησία της εξουσίας των αρχόντων και η αντίθεσή της στα συμφέ-

ροντα του λαού να θεωρούνται φυσική αναγκαιότητα. Στους ανθρώπους έμοιαζε προτιμότερο οι ποικίλοι άρχοντες του κράτους να είναι λειτουργοί ή εκπρόσωποι τους, ανακλητοί κατά το δοκούν. Φαινομενικά μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούσαν να διασφαλίσουν πλήρως ότι οι εξουσίες της κυβέρνησης δεν θα ασκούσαν ποτέ καταχρηστικά εις βάρος τους. Βαθμιαία αυτή η νέα απαίτηση για εκλεγμένους και προσωρινούς άρχοντες έγινε ο κύριος σκοπός των αγώνων του λαϊκού κόμματος, όπου υπήρχε ένα τέτοιο κόμμα, ξεπερνώντας σ' έναν σημαντικό βαθμό τις προηγούμενες προσπάθειες περιορισμού της εξουσίας των αρχόντων. Καθώς συνεχιζόταν ο αγώνας ώστε η εξουσία να πηγάζει από την περιοδική εκλογή των αρχόντων από τους αρχόμενους, κάποιοι άρχισαν να πιστεύουν ότι είχε δοθεί υπερβολική σημασία στον περιορισμό της εξουσίας καθ' εαυτήν. Αυτό έμοιαζε να είναι ένα μέσο προστασίας ενάντια σε άρχοντες των οποίων τα συμφέροντα βρίσκονταν συνήθως σε αντίθεση με εκείνα του λαού. Το ζητούμενο ήταν πλέον οι άρχοντες να ταυτίζονται με τον λαό· η βούληση και τα συμφέροντά τους έπρεπε να είναι η βούληση και το συμφέρον του έθνους. Το έθνος δεν χρειαζόταν να προστατευτεί από τη βούλησή του. Δεν υπήρχε φόβος να καταστεί τύραννος του εαυτού του. Αν οι άρχοντες λογοδοτούσαν σ' αυτό, ανακαλούνταν άμεσα απ' αυτό, τότε το έθνος θα μπορούσε να τους εμπιστευτεί την εξουσία την οποία το ίδιο θα υποδείκνυε πώς θα χρησιμοποιούνταν. Η εξουσία τους δεν

ήταν παρά η εξουσία του ίδιου του έθνους συγκεντρωμένη σε μια μορφή εύχρηστη για την άσκησή της. Αυτός ο τρόπος σκέψης ή μάλλον αυτό το αίσθημα ήταν κοινό σε όσους ανήκαν στην τελευταία γενιά του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού, στο ηπειρωτικό τμήμα του οποίου, απ' ό,τι φαίνεται, εξακολουθεί να κυριαρχεί. Όσοι αναγνωρίζουν οποιοδήποτε όριο στα όσα μπορεί να κάνει μια κυβέρνηση, εκτός από την περίπτωση μιας κυβέρνησης η οποία κατά τη γνώμη τους δεν θα έπρεπε να υπάρχει, ξεχωρίζουν ως φωτεινές εξαιρέσεις ανάμεσα στους ηπειρωτικούς πολιτικούς στοχαστές. Ένα παρόμοιο αίσθημα ενδεχομένως να είχε επικρατήσει στη δική μας χώρα αν είχαν διατηρηθεί απαράλλακτες οι συνθήκες που για ένα διάστημα το είχαν ευνοήσει.

Ωστόσο στις πολιτικές και φιλοσοφικές θεωρίες, όπως και στα άτομα, η επιτυχία αποκαλύπτει λάθη και αδυναμίες στα οποία η αποτυχία ίσως εμπόδιζε την παρατήρηση. Η ιδέα ότι οι άνθρωποι δεν χρειάζεται να περιορίζουν την εξουσία τους επί του εαυτού τους ίσως μοιάζει αυταπόδεικτη όταν η λαϊκή κυβέρνηση συνιστούσε ονειροπόληση ή βρισκόταν μόνο σε αναγνώσματα που αφορούσαν περιόδους στο μακρινό παρελθόν στο οποίο αυτή είχε υπάρξει. Ούτε κλονίζονταν αναγκαία από προσωρινές παρεκκλίσεις όπως αυτές της Γαλλικής Επανάστασης, οι χειρότερες των οποίων υπήρξαν προϊόν λίγων εξεγερμένων και οι οποίες σε κάθε περίπτωση δεν ανήκαν στη διαρκή λειτουργία των λαϊκών θεσμών, αλλά σε μια αιφνίδια και σπασμωδική

εξέγερση ενάντια στον μοναρχικό και αριστοκρατικό δεσποτισμό. Όμως εν καιρώ μια δημοκρατική πολιτεία εξαπλώθηκε σ' ένα μεγάλο μέρος της επιφάνειας της Γης και αναγνωρίστηκε ως ένα από τα ισχυρότερα μέλη της κοινότητας των εθνών· η αιρετή και υπόλογη κυβέρνηση εκτέθηκε στις παρατηρήσεις και τις επικρίσεις που επιφυλάσσονται σ' ένα μεγάλο γεγονός. Τώρα έγινε αντιληπτό ότι τέτοιες φράσεις όπως η «αυτοδιακυβέρνηση» και η «εξουσία του λαού επί του εαυτού του» δεν εκφράζουν την πραγματικότητα. Ο «λαός» που ασκεί την εξουσία δεν ταυτίζεται πάντα με τους ανθρώπους επί των οποίων ασκείται η εξουσία, και η «αυτοδιακυβέρνηση» δεν είναι η διακυβέρνηση του καθενός από τον εαυτό του, αλλά του καθενός απ' όλους τους υπόλοιπους. Επιπλέον, η λαϊκή βούληση πρακτικά σημαίνει τη βούληση των περισσότερων ή των ενεργητικότερων· της πλειοψηφίας ή εκείνων που πετυχαίνουν να γίνουν αποδεκτοί ως πλειοψηφία. Ο λαός, κατά συνέπεια, μπορεί να επιθυμήσει να καταπιέσει ένα μέρος του, έτσι ώστε οι προφυλάξεις να καθίστανται αναγκαίες ως προς αυτό το ενδεχόμενο όσο ενάντια σε κάθε άλλη κατάχρηση εξουσίας. Ως εκ τούτου, ο περιορισμός της εξουσίας της κυβέρνησης επί των ατόμων δεν χάνει τη σημασία του όταν οι άρχοντες είναι περιοδικά υπόλογοι στην κοινότητα, δηλαδή στην ισχυρότερη παράταξη εντός αυτής. Αυτή η θεώρηση, κοινή στη διάνοια των στοχαστών και στην κλίση εκείνων των σημαντικών τάξεων της ευρωπαϊκής κοινωνίας στον οποίων

τα πραγματικά ή υποτιθέμενα συμφέροντα αντίκειται η δημοκρατία, δεν συνάντησε καμία δυσκολία καθιέρωσης· πλέον στις πολιτικές θεωρίες η «τυραννία της πλειοψηφίας» συμπεριλαμβάνεται γενικά στα δεινά προς τα οποία η κοινωνία οφείλει να βρίσκεται σε επιφυλακή.

Όπως άλλες τυραννίες, η τυραννία της πλειοψηφίας προκαλούσε αρχικά, και εξακολουθεί να προκαλεί, ευρέως τρόπο κυρίως επειδή λειτουργεί μέσω των πράξεων των δημόσιων αρχών. Όμως στοχαστικά άτομα αντιλήφθηκαν πως, όταν η ίδια η κοινωνία είναι ο τύραννος –δηλαδή η κοινωνία συνολικά επί των μεμονωμένων ατόμων που την απαρτίζουν–, τα μέσα τυραννίας δεν περιορίζονται στις πράξεις των πολιτικών λειτουργιών της. Η κοινωνία είναι σε θέση να εκτελεί τις εντολές της και, αν αυτές είναι εσφαλμένες αντί ορθές ή αν αφορούν πράγματα στα οποία δεν θα έπρεπε ν' αναμειγνύεται, τότε ασκεί μια κοινωνική τυραννία περισσότερο δεινή από πολλά είδη πολιτικής καταπίεσης καθώς, αν και δεν επιβάλλεται συνήθως με ακραίες κυρώσεις, αφήνει λιγότερα μέσα διαφυγής εμποτίζοντας βαθύτερα λεπτομερείς πτυχές του βίου και υποδουλώνοντας την ίδια την ψυχή. Ως εκ τούτου η προστασία από την τυραννία των αρχόντων δεν επαρκεί· απαιτείται επίσης προστασία ενάντια στην τυραννία της επικρατούσας γνώμης· ενάντια στην τάση της κοινωνίας να επιβάλλει τις ιδέες και τις πρακτικές της ως κανόνες συμπεριφοράς στους δια-

φωνούντες χρησιμοποιώντας άλλα μέσα εκτός από τις αστικές ποινές: ενάντια στην τάση της να εμποδίζει την ανάπτυξη και, εάν είναι δυνατόν, ν' αποτρέπει τον σχηματισμό κάθε ατομικότητας που δεν είναι σε αρμονία με τους τρόπους της, αναγκάζοντας όλους τους χαρακτήρες να διαμορφωθούν με βάση το πρότυπό της. Υπάρχει ένα όριο στη νόμιμη παρέμβαση της συλλογικής γνώμης στην ατομική ανεξαρτησία: το να βρεθεί αυτό το όριο, και να διατηρηθεί ενάντια στην καταστρατήγησή του, είναι απαραίτητο τόσο για μια καλή κατάσταση των ανθρώπινων υποθέσεων, όσο και για την προστασία από τον πολιτικό δεσποτισμό.

Αν και αυτή η πρόταση είναι μάλλον απίθανο ν' αμφισβητηθεί σε γενικές γραμμές, το πρακτικό ζήτημα του προσδιορισμού του ορίου –το πώς δηλαδή επιτυγχάνεται η κατάλληλη προσαρμογή μεταξύ της ατομικής ανεξαρτησίας και του κοινωνικού ελέγχου– συνιστά ένα θέμα στο οποίο έχουν γίνει ελάχιστα. Ό,τι καθιστά την ύπαρξη πολύτιμη για τον καθένα εξαρτάται από την επιβολή περιορισμών στις πράξεις των άλλων ανθρώπων. Γι' αυτόν τον λόγο ορισμένοι κανόνες συμπεριφοράς πρέπει να επιβληθούν αρχικά από τον νόμο και άλλοι, που αφορούν θέματα ακατάλληλα για μια νομική ρύθμιση, από την κοινή γνώμη. Το περιεχόμενο αυτών των κανόνων συνιστά το κεντρικό ζήτημα στις ανθρώπινες υποθέσεις αλλά, εξαιρώντας ορισμένες από τις πλέον προφανείς υποθέσεις, είναι ένα από τα ζητήματα στα οποία σημειώθηκε ελάχιστη πρόοδος για

την επίλυσή του. Δεν απαντώνται δυο ιστορικές εποχές ή δυο χώρες οι οποίες να το επέλυσαν με τον ίδιο τρόπο, με αποτέλεσμα η λύση της μιας να εκπλήρσσει την άλλη. Εντούτοις οι λαοί σε κάθε εποχή και σε όλες τις χώρες δεν βλέπουν καμία δυσκολία σ' αυτό, σαν να πρόκειται για ένα ζήτημα στο οποίο η ανθρωπότητα είχε ανέκαθεν συμφωνήσει. Οι κανόνες που διέπουν τις σχέσεις τους μοιάζουν σ' αυτούς προφανείς και αυταπόδεικτοι. Αυτή η καθολική αυταπάτη αποτελεί ένα από τα παραδείγματα της μαγικής επίδρασης της συνήθειας, η οποία δεν συνιστά μόνο, όπως λέει το γνωμικό, δεύτερη φύση, αλλά παρεξηγείται διαρκώς ως πρώτη. Η επίδραση του εθίμου ως κοινωνικής συνήθειας για την αποτροπή τυχόν παρανοήσεων ως προς τους κανόνες συμπεριφοράς που επιβάλλουν οι άνθρωποι ο ένας στον άλλο είναι ακόμα πληρέστερη, διότι δεν θεωρείται γενικά απαραίτητο να δοθούν λόγοι γι' αυτούς είτε από ένα άτομο στους άλλους είτε από τον καθένα στον εαυτό του. Οι άνθρωποι είναι συνηθισμένοι να πιστεύουν, έχοντας ενθαρρυνθεί σ' αυτό από ορισμένους που φιλοδοξούν ν' αναλάβουν ρόλο φιλοσόφου, ότι τα αισθήματά τους για ζητήματα τέτοιας φύσεως είναι καλύτερα από τα επιχειρήματα, θεωρώντας τα τελευταία περιττά. Η πρακτική αρχή η οποία τους καθοδηγεί στη διαμόρφωση των απόψεών τους για τη ρύθμιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι η ιδέα, που τρέφει κάθε άνθρωπος, ότι όλοι θα έπρεπε να πράττουν όπως θα ήθελε αυτός και οι ομοϊδεάτες του. Ουδείς παραδέχε-

ται στον εαυτό του ότι τα κριτήρια που τίθενται ως κανόνας δεν συνιστούν παρά μια προσωπική προτίμηση· αλλά μια γνώμη σχετικά με ένα ζήτημα συμπεριφοράς η οποία δεν υποστηρίζεται από επιχειρήματα δεν μπορεί παρά να μετρά μόνο ως προσωπική προτίμηση. Και αν τα επιχειρήματα, όταν δίνονται, δεν συνιστούν παρά επίκληση στις παρόμοιες προτιμήσεις των άλλων, τότε εξακολουθούν να συνιστούν απλώς προτίμηση πολλών ανθρώπων αντί προσωπικής προτίμησης.

ΠΕΡΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

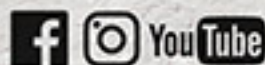
«Η ανεξαρτησία του ατόμου είναι αυτονόητα απόλυτη. Το άτομο είναι κύριος του εαυτού του, του σώματός του και του νου του».

Το *Περί Ελευθερίας* του Τζον Σπούαρτ Μιλ εκδόθηκε το 1859 και αποτελεί έκτοτε ένα από τα σημαντικότερα έργα υπεράσπισης της ατομικής ελευθερίας. Για τον Μιλ η ατομική ελευθερία είναι η μοναδική οδός που οδηγεί στην ανάπτυξη του ανθρώπου, αλλά και της ανθρωπότητας εν γένει. Ο Μιλ πίστευε σε ένα είδος κοσμικής ηθικής που θα είχε ως πυλώνα το δημοκρατικό ήθος και θα χαρακτηριζόταν από αγάπη για την ελευθερία και την αυτονομία. Πίστευε στον ορθό λόγο και την ανεκτικότητα, αγαπούσε την ελευθερία όντας εχθρός του θρησκευτικού φανατισμού, προάσπιζε την απόλυτη ισότητα των φύλων.

Στις μέρες μας που οι αποδεκτοί κανόνες διαλόγου απειλούνται από τους λαϊκιστές και τα πολιτικά άκρα, που παρατηρείται η συστηματική χρήση της παραπληροφόρησης και της διασποράς ψευδών ειδήσεων, η επιχειρηματολογία του Μιλ για την υπεράσπιση της ελευθερίας της έκφρασης ως μέσου για την κατάκτηση της γνώσης και την εύρεση της αλήθειας με βάση τον διάλογο είναι επίκαιρη όσο ποτέ άλλοτε.

φάροι | | ιδεών

*Διαχρονικά έργα σημαντικών συγγραφέων
που συμβάλλουν στην ενίσχυση της κριτικής σκέψης.*

www.minoas.gr

9 786180 214062
ISBN 978-618-02-1406-2

ΚΩΔ. 31116